

4. Křesťanské umění a počátky středověké kultury

a) Raně křesťanské umění v katakombách a za vlády císaře Konstantina

- **Ježíš Kristus** (narozen snad už roku 4 př. Kr.) Žil za Augusta a Tibéria. V době římského útlaku židů byla jeho kázání vděčně přijata. Kristus = řeckého Christos (Xpistos) = hebrejsky Mašiah = pomazaný, očekávaný. Jméno „Ježíš“ lze přeložit jako Hospodin osvobozuje. Určil papežskou linii: Petr je pastýř, skála, první z apoštolů: „ved' mé ovce“. **Evangelium se šíří ústně, až posluchači je sepsali.**

doba apoštolská (33 - 70) : rychlé šíření křesťanství na území Římské říše i mimo ni. Struktura říše (dobrá doprava, dobrá vzdělanost a jednotný jazyk-latina a řečtina) paradoxně pomohla **snadnému šíření křesťanství**. Církev přejímá organizační strukturu říše (provincie). Vznikají církevní sbory vedené biskupy. Pavel z Tarsu uvěřil Kristu a stává se velkým šířitelem víry. Petr, pastýř církve, příchodem do Říma zakládá tradici svrchované autority římského biskupa – papeže. **Věřoučné spory nutí apoštoly a biskupy k společným setkáním a vzniká tak tradice koncilů.** Pronásledování a mučení – brutální masakry za Nerona i jindy. Jen sv. Jan, miláček páně, zemřel přirozenou smrtí.

doba po-apoštolská (od 70): spisování a sbírání ústně podávaných evangelií. Vznik gnostických spisů. Vznikají hereze. Další pronásledování i šíření. **Křesťanství proniká do vysokých kruhů.** Projevuje se skromně, nenásilně. Bohoslužby v soukromých domech. Dioklecian roku 285 *rozdělil říši na východní a západní* a roku 293 *zřídil Tetrarchii* = vládu čtyř panovníků. **Křesťanství legalizováno Konstantinem roku 313.** Brzy povýšeno na **státní náboženství** = **snaha sjednotit říši vírou**. Kvůli Konstantinovu zneužití víry pro politiku vnikají do církve prospěcháři. Těsně po legalizaci se schází velký koncil a určuje kanonické spisy nového zákona. **(Roku 337 Konstantin umírá.)**

křesťanské umění v době pronásledování (33-313...a dál)

užívání symbolů: výhodné pro utajení i pro lepší chápání duchovních skutečností (i Ježíš mluvil v podobenstvích - slovních symbolech)

Evangelisté: *Lev* (Marek), *Člověk* (Matouš), *Býk* (Lukáš), *Orel* (Jan). *Dvě ryby drží kotvu* (ICHTIS-Kristus boží syn spasitel). *Dobry pastýř nesoucí ovci* (Kristus), *Bezvousý mladík* (Kristus), *Ovečky* (křesťanská obec). *Vlny* (nekonečnost bytí, pokračování života). *Postava s pozdvíženými rukama zvaná „orant“* (duše zemřelého, věřícího) *Delfin* (převáží duše zemřelých na hřbetě - zachránce, spása). *Mušle* (křest). *Páv* (nesmrtelnost, věčný život). *Ryba* (identifikační znak křesťana) *Vinné hrozny* (Kristus, jeho krev) *Holubice* (mír). *Beránek* (Ježíš jeho oběť za lidi). Další znaky: *palma, christogram,...*

místa bohoslužeb:

- soukromé domy zvané **titulus** (podle nápisu se jménem, titulem, majitele). Dochoval se *Titulus v Dúra Európos u Eufratu*, typický římský dům s kultovní síní a kruhovou lavicí pro potřeby církevního sboru (pol. 3.st.). Pokud dům patřil do společného majetku církevní obce, nazýval se **locus ecclesiasticus** (lokus eklesiastikus, místo církevní), a od 3. století prostě **domus Dei** (dům Boží). Je zajímavý fakt, že většina těchto *titulů* se dnes nachází pod základy kostelů, které byly na místě těchto prvních svatostánků postaveny, jakmile to umožnila Konstantinova náboženská reforma roku 313.

umění katakomb:

- podle římských zákonů se nesměli mrtví pohřbívat uvnitř městských hradeb. Města mrtvých vznikala při výpadech cestách z města. Obyvatelé hloubili v tufu jámy a později chodby a do nich ukládali své zemřelé. Časem tak vzniklo desítky km chodeb, v jejichž výklencích byly za hliněnými deskami pohřbení zemřelí. V dobách, kdy vznikalo křesťanství, se jeho vyznavači scházeli právě v těchto katakombách. Tak vznikly legendy, že tady prováděli krvavé oběti. Zatím důvod byl jednoduchý. Do katakomb nesměl vstoupit ozbrojenec a tak první křesťané, vyznavači zakázaného náboženství, zde mohli vykonávat své bohoslužby. Katakomb je dochováno na území Říma více než 60.

- **věřili ve zmrtvýchvstání, mrtvé nepálili, pohřbívali do zhloubených hrobů za hradbami (loculi), či do katakomb.** V katakombách se konaly **zádušní mše**. Čela sarkofágů a okolní zdi byly zdobeny malbami, výjimečně reliéfy. **Formálně vycházely ze soudobého římského nástěnného malířství.** Obsah byl křesťanský, novozákonní i starozákonní. (*Kristus jako pastýř, Večeře páně, Madona s Ježíškem, Zmrtvýchvstání, Adam a Eva, Daniel v jámě lvové, Zuzana a starci, cyklus o Jonášovi*). **Malby mají civilní a ne kultovní ráz** (kvůli skromnosti i utajení): poslední večeře vypadá jako římská pohřební

hostina, madona s dítětem jako vdova se sirotkem, Ježíš jako obyčejný pasák ovcí. Občas byl námět ještě nekřesťanský (*Herkules*), nebo se křesťanské téma prolne s pohanským (*motiv Krista-Orfea oblíbený ve 3. století, Kristus jako Bůh slunce Apollón ve slunečním voze*). Hojně užívané křesťanské symboly se volně inspirovaly klasickou římskou výzdobou, která tak dostává duchovní obsahy (*ptáčky zobající vinné hrozny jsou věřící přijímající krev Páně*). **Postupně se forma, považována za duchovně nepodstatnou, zjednodušuje, stylizuje, což je náběh na středověké umění** (krásně střídmé fresky v **Priscilliných katakombách**, Řím z pol. 3.st. tvořené prostou červenou kresbou na žluté pozadí). Ustáluje se ikonografický systém a malířské konvence: *freska Adam a Eva* ze 3. stol. dokládá, že už v té době vznikají ustálené vzory, které se budou celý středověk opakovat.

Po roce 313 začínají být malby katakomb postupně otevřeně křesťanské, otevřeně kultovní (*Uvítání panny Marie v nebesích, v Domitilliných katakombách, asi 356*). Ke konci 4. století se objevují triumfální náměty, které se časem rozšíří v monumentální malbě a mozaice: téma *Vítězného Krista*, nebo *Krista na trůně s apoštoly a s mystickým beránkem*.

• **dochovalo se málo plastik**: mladík nesoucí ovečku, Kristus jako soudce, sběrači vína (Kristovy krve), + raně křesťanské řezby do dřeva - ryba, orant, christogram

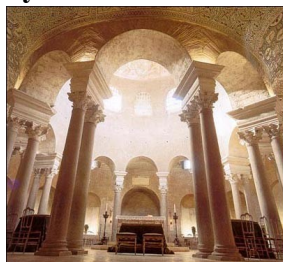
KONSTANTINOVA STAVEBNÍ ČINNOST: (313 – 337 ...a dál)

Konstantin (280-337) působením své matky, sv. Heleny, křesťanské konvertitky (+ příběh o vítězné bitvě s pomocí Kristova kříže). **Šlo mu o to, sjednotit vítální křesťanskou vírou rozpadající se impérium.** Křesťanství nejen legalizoval, ale nadřazoval mu. Došlo k postupnému potlačování pohanských kultů. Víru začali podstírat prospěcháři, snažící se zalíbit císaři a drali se na vrcholná místa v církvi = základ diskreditace církve.

Konstantin **zahájil rozsáhlou stavební činnost křesťanských svatyní**. Dal svým architektům volnost tvorby, ale jednotný charakter staveb zajistil tím, že císařské dílny jednotně vytvářely hlavice a sloupy pro většinu stavení po celé říši (Řím, Jeruzalém, Betlém, Konstantinopol, Trevír, Aquilej, Antiochie).

Stavební typ baziliky, původně římské civilní stavby, se ukázal vhodný i pro potřeby liturgické. Zprvu byla každá trochu jiná, dle vkusu stavitele, později se ustalovaly určité stavební normy (**bazilika Sv. Petra, Vatikán**). Vznikaly ale i **centrální kruhové či oktogonální stavby** (zprvu hlavně mauzolea a baptisteria). Občas také kombinace obojího, baziliky i centrální stavby.

- v Římě byla bohatá stavební činnost: Bazilika sv. Petra ve Vatikánu (324-330, pětিলodní a s transeptem a apsidou, postavená na hrobě sv. Petra, v místě Neronova cirku), svého času ojedinělá stavba, se **svým významem stala vzorem mnoha kostelů až do poloviny středověků**.

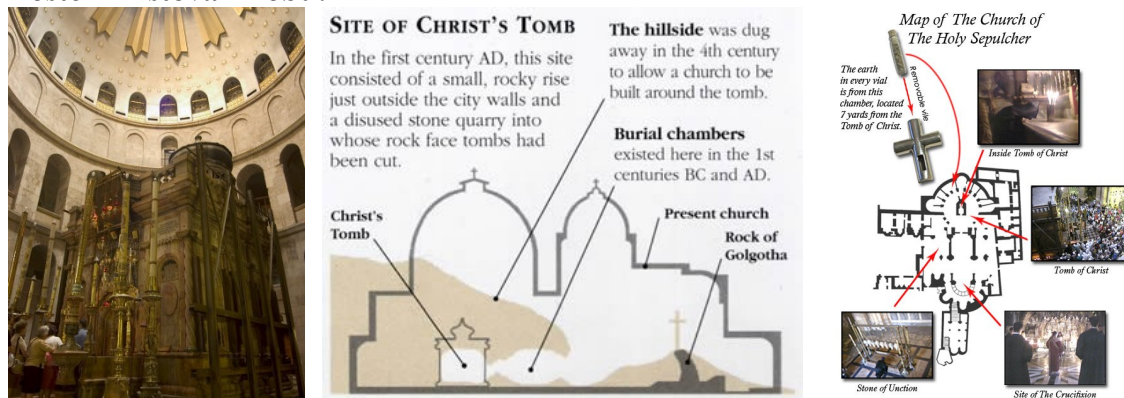

◀ **Mauzoleum sv. Konstancie - Sta Constanza** (hrobní stavba se sarkofágem sv. Heleny, je vyzdoben mozaikami: mozaika nahých rolníků sklízějících víno, formálně i obsahově vyložitelný jako obraz faunů chystajících oslavy boha Dionýsa, dostává náhle křesťanský význam dělníků na vinici páně a či sběru Kristovy krve). V Římě je též **mnoho přestaveb pohanských budov na křesťanský kostel**

- **ve Svaté zemi a v Jeruzalémě** : pátral Konstantin po relikviích z Kristova života (Kristův hrob aj.), jeho matka Helena tam vykonala pouť. Architektonicky se ve Svaté zemi ustálil **centrální typ kostela**, který se měl později ohlas po celé Evropě: **kostel Kristova Hrobu** (pětilodní bazilika spojená s centrální stavbou), **chrám narození páně v Betlémě** (r.333, pětilodní bazilika opět spojená s neklenutým centrálním oktogonálním chórem) **centrální kostel na Hoře Olivetské** (oktogonální).

kostel Kristova Hrobu:

chrám narození páně v Betlémě:

- **v Konstantinopoli**: svém novém hlavním městě, slavně posvěceném roku 330 vznikly kromě kostelů *hradby, hipodrom, knihovny, lázně, cisterny, Konstantinovo fórum, četné baziliky*, **založil chrám Hagia Sofia** (baziliku) později přebudovaný Justinianem na mešitu

- **v Antiochii**: Syrském městě, silném křesťanském centru, vznikla **centrální kupolová katedrála zasvěcená Boží harmonii**, síle spojující svět, církve a říši (v letech 327-341). Tato velkolepá stavba na mnohoúhelníkovém půdorysu neměla v západním světě obdoby se stala vzorem velkých kostelů byzantských i latinských (uvnitř mozaiky se zlatým pozadím – proto tzv. zlatá katedrála). V Antiochii přijímali křesťanství mladickým elánem, oproti Římanům, unavenými nezdravě upadající říše.

b) Byzantské umění Cařihradu a Ravenny

BYZANCION:

- v 7. stol. př.Kr. vzniká řecká osada Byzancion.

- roku 330 ji **Konstantin přebudoval na hlavní město východořímské říše**. Jeho polohu zvolil ze strategických důvodů. Prosazoval název **Nuova Roma**, ale ujal se **Konstantinopol**. Konstantin se považoval za hlavu státní církve, za nástupce Krista na zemi, horlivý stoupenec křesťanství, nechal se pohřbít v Chrámu apoštolů. V Konstantinopoli postavil *hradby, hipodrom, knihovny, lázně, cisterny, Konstantinovo fórum, četné baziliky*, **bazilikální chrám Hagia Sofia**, později přebudovaný Justinianem. Město mělo být rychle hotovo, mnohé architektonické prvky a části výzdoby se tedy dovážely z Říma či jiných starších ohnisek kultury (*bronzový sloup* = 3 stočení hadi, Konstantin ho odvezl z Delf a umístil na osu hipodromu, *Černý sloup* = odvezen z Apollónova chrámu z Říma, na vrcholu zlatá socha Konstantinova).

- **Theodosius** (vládl 379-395) otec **Honorie a Galy Placidie**. Na osu hipodromu dovezl obelisk z Jarmaku, dal postavit akvadukt. **Poslední císař vládnoucí celému Římu - po jeho smrti 395 se říše rozdělila na západní a východní. Zánik západní říše roku 476.**

- **Theodosius II.** (vládl 408-450) již Byzantský císař. Zlatý věk Konstantinopole: stavební činnost – další novější pás hradeb.
- **Justinian I. Veliký:** (vládl 527-565) snaha obnovit Římskou říši – války – opět **ovládl Itálii a s ní i Ravennu.**
- rozšířil město o další pás městských hradeb - hlavní brána = Zlatá brána, kde začíná triumfální cesta městem

◀ **chrám božího míru Hagia Irene** (532) Irena znamená mír. Původně bazilika má dvě kupole nad hlavní lodí – různé vysoké kupole.

- **chrám boží moudrosti Hagia Sofia** (537) Konstantinem založenou baziliku s trámovým stropem velkoryse přestavěl na obrovský 55m vysoký kupolový chrám. Středová kupole o průměru 32m, v hlavní ose na každé straně půloblouky, jádro pro velké liturgické slavnosti, hlavice, jemné krajky. Jádro a pouzdro = dva systémy střetávající se v konfliktu, čímž vzniká unikátní prostor, nejsou stejného půdorysu.

RAVENNA

- v 5. stol. ante zde byli Etruskové
- posledních letech západorímské říše je Ravenna sídlem císařů. **Sídlil zde Honorius, syn byzantského císaře Theodosia**, a vládl západorímské říši v letech 395 – 423. Za jeho vlády obsadili barbaři Británii, Galii a Hispánii. Jeho sestra byla **Gala Placidie (?–450)**: při jednom vpádu Gótů byla unesena, gótský král Adhauf se s ní oženil a usadil se v Římě. Chtěl vytvořit říši Gótů na základě Římské říše. Po smrti krále Adhaufa ji bratr Honorius vyplatil. Ona mezitím poznala architekturu v Římě, a tak když se vrátila do Ravenny, měla prostředky a vzdělání, aby Ravennu pozvedla. Podporovala stavební činnost v Ravenně. Po smrti bratra vládl její syn.

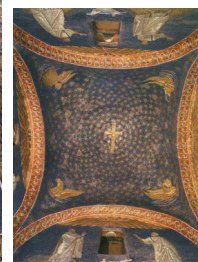
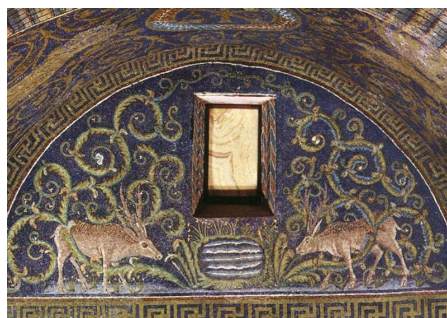
- **Ravenna je zásluhou Galy Placidie městem bazilik a mozaik:**

◀ **baptisterium ortodoxních** (do 450, Gala Placidie): oktagon, v jehož centru je křtící nádoba. Architektonicky složité vnitřní jádro. Nový architektonický prvek - oblouk nadřazen třem drobnějším arkádám. V kupoli je stropní mozaika zobrazující Kristův křest v Jordánu. Z vody přihlíží bůh řeky Jordán. Kolem je 12 apoštolů zachycených v pohybu.

- **mauzoleum Galy Placidie (do 450, Gala Placidie):**

- půdorys řeckého kříže s kupolí uprostřed. Přiléhalo ke *kostelu Sta Croce* (402-25). Z cihel - není tam kámen, ale bažiny. Uvnitř mozaiky na tmavě modrém podkladě, bohatá zlatá dekorativní výzdoba, v klenbě modrá hvězdná obloha – zlaté hvězdičky a symboly evangelistů, abstraktní lemování.

- Germán Odoaker, vůdce barbarských žoldnéřů ve službách západní říše roku 476 svrhl císaře Romula Augusta sídlícího v Ravenně. Odznaky císařské moci odeslal východořímskému císaři do Konstantinopole = **oficiální konec západořímské říše**.

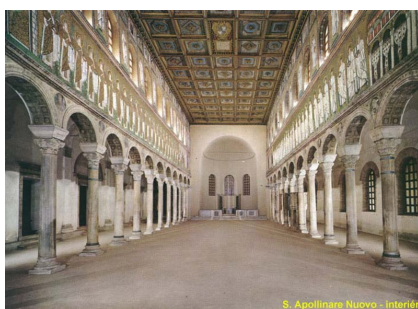
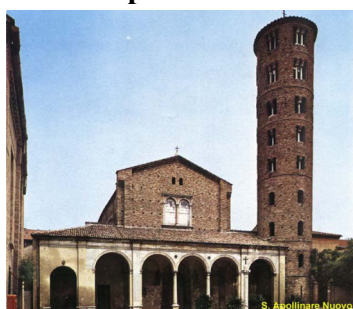
- Ostrogót **Theodorich I. Veliký** (vládl 493- 526) zabil Odoakera a vytvořil ostrogótské království s panovnickým sídlem v Ravenně. Senát dál působil jako vysoký správní orgán. Theodorich prosazoval vzájemnou toleranci mezi ariánskými Ostrogóty a katolickými Římany. Udržoval vztahy s Byzancí. V jeho službách byli nejvýznamnější vzdělanci té doby. **Za Theodorichovy vlády byl další rozkvět Ravenny:**

◀ baptisterium Ariánských:

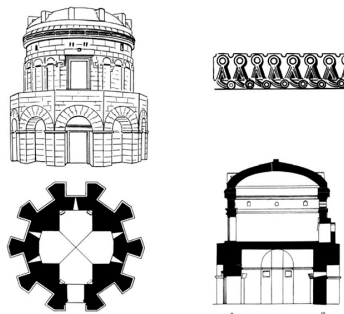
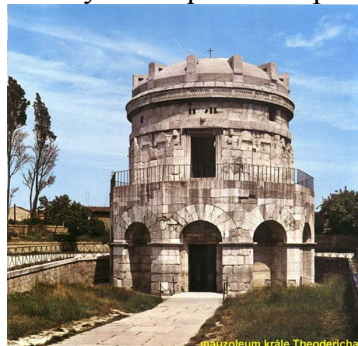
- oktagon. V kupoli je mozaika podobná té z baptisteria ortodoxních od Galy Placidie. Je na ní také Kristův křest, Kristus zde nemá vousy, přihlíží říční bůh Jordánu. Okolo zobrazení apoštolové a mezi nimi trůn připravený pro poslední soud = novinka proti baptisteriu ortodoxních. Byzantizující styl. Zlaté pozadí, jinak holé zdi. Theodorichova značka na hlavici sloupu

▼ San Apollinare Nuovo:

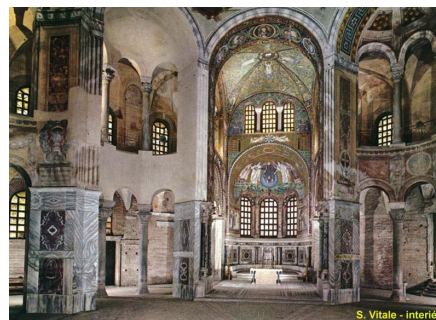
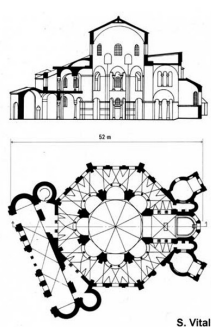
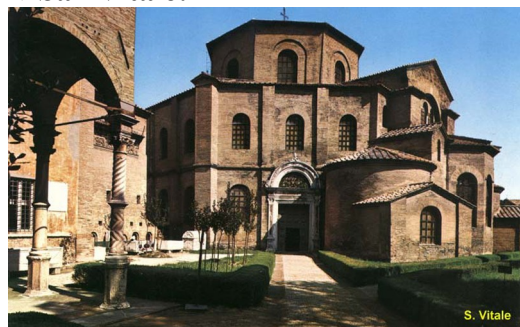
- (Theodorichova obnova staršího kostela)
Široká hlavní loď. Mozaika *Theodorichova Ravennského paláce*, v jehož arkádách byly zobrazeny figury, asi Theodorich a jeho dvůr, které byly později vyškrabány a překryty mozaikou závěsů = pozdější Byzantská (?) cenzura – snaha zničit vzpomínky na barbarskou vládu Gótů v Ravenně.

Theodorichovo mauzoleum: – bílý vápencový monolit se vahou propadl do země. Theodorichovy ostatky 20 let po smrti spáleny a rozprášeny.

- Ostrogótská říše udržuje styky s Byzancí – **mnohá díla jsou pod silným Byzantským vlivem:**

▼ San Vitale:

- roku 527 ovládl Itálii byzantský císař **Justinián I. Veliký** (vládl 527-565) - **Ravenna v letech 584 – 751 pod vládou Byzance** = doba četných stavebních úprav a dodělávek (možná také doba seškrábání „barbara“ Theodoricha z mozaiky v San Apollinare Nuovo).

c) Karolinská a otonská renesance

- 6. - 7. století - merovejský **král Chlodvík** se nechal pokřtít, ovládl celou Galii, král Dagobert založil v San Denis královské pohřebiště.
- 8. stol. - Pipin Krátký svrhl Merovejce se souhlasem papeže.
- syn Pipina III. **Karel Veliký (768–814)** - r.800 korunován římským císařem
- navázal programově na říši Konstantina = **karolinská renesance**
- dvůr Karla Velikého se stal významným střediskem kultury, jaké bychom v tehdejší Evropě – s výjimkou Byzance – marně hledali. Po pádu římské říše se kulturní vývoj na západě ubíral složitými cestami. Barbarské národy neuměly číst ani psát a vědění starověkého Říma upadalo pozvolna v zapomnění. Určitého vzdělání se dostávalo pouze kněžím a mnichům, kteří potřebovali číst církevní spisy, především Bibli, aby ji mohli vykládat věřícím. Teprve ve franské říši za panování Karla Velikého a mnohdy právě z jeho popudu došlo k rozkvětu vzdělanosti, výtvarného umění a stavitelství. **Tato snaha po obnově kulturního života bývá nazývána karolinskou renesancí** (znovuzrození, ve smyslu obnovení antické kultury). Karolinská doba však nevzkřísila ducha antické vzdělanosti, spíše se jím jen inspirovala a snažila se ho napodobit. **Dala však pevné základy dalšímu vývoji kultury a umění, který později dospěl k vytvoření románského slohu.**
- Novými nositeli kultury se staly především kláštery. V jejich písařských dílnách se opisovaly staré rukopisy a zdobily se malbami. Jednalo se především o biblické texty, ale také o spisy antických autorů. Ty byly využívány především pro zlepšení znalostí spisovné latiny – jazyka církve. Svým obsahem byla antická díla chápání středověkých křesťanů již značně vzdálená. Díky těmto opisům se však řada z nich dochovala do pozdější doby.
- říše založená na ideji jednotné říše, potřeba jednotné církve, potlačoval tedy regionální církve - podpořil rozvoj křesťanské kultury, vzkřísil velkou část Západořímské říše, **snažil se vyrovnat říši**
- Východořímské = Byzantské** - idea universální římské říše - kmeny se měly odpoutat od rodových vazeb, ty měla nahradit **vazba jednoty říše a církve - křesťanství**
- **centrum jeho říše = Cáchy** (německy Aachen, francouzsky Aix la Chapelle) usiloval o to, aby v hlavním městě říše sídlila i hlava církve.
- panovník propůjčoval půdu v pléno = **počátky feudální soustavy**
- vše, co Karel stavěl, navazovalo na římskou antiku anebo podle byzantských staveb - architektonické předlohy v Ravenně (Karel měl papežské povolení vybrat si v Ravenně podlahy a sloupy a odvézt si je do své rezidence v Aachen = Cáchy.
- **císařské falce** = opevněná sídla (opevněný dvorec, kaple, obytný dům, peristylový dvůr a jiné prvky, vše spojeno scelujícími portiky): AACHEN, TOURS, FULDA
- Karolínské impérium mělo v sobě zárodky zániku, protože bylo opřeno o politickou vůli - dvorská společnost hovořila latinsky = mýtus říše nesouvisel s kmenovými konstantami. Po smrti Karla začíná rozklad - aktivoval se lidový prazákad kultury: magie, kult hmoty, uctívají se místa, kult mrtvých, zvířecí démonika. Roku 843 se říše dělí na tři části: 1. **říši Západofranskou** (Francie), 2. **Východofranskou** (Německo), 3. tzv. **Císařský úděl** (Itálie, Burgundsko, Lotrinsko) Doznívající kultura ztratila svou univerzálnost a pokračuje lokálně.
- **Východofranská říše** (843-911, Německo, Rakousko, Severní Švýcarsko). Ambice opět sjednotit Franskou říši. Koncem 9. stol. její moc slábla a nakonec ji rozdrobil útok Maďarů. V téže době roku 911 umírá poslední Karlovec Ludvík = **oficiální konec Východofranské říše.**
- Rozdrobená knížectví si téhož roku 911 za krále volí Konráda I. = **vznik Německa. Německý král Ota I.** (vládne 936 – 973) velmi úspěšný král – již opět velmocenské ambice – **snaha obnovit Římskou říši** – připojil k Německu Itálii a **založil Svatou říši římskou** (962-1806).

Otonské výtvarné umění = předrománské výtvarné umění německých králů a císařů saské dynastie (919 – 1038). Navázalo na umění karolínské, římské i byzantské - spjato s ideou obnovy římského císařství – renesance antické kultury, obnova říše: **Ota I, Ota II, Ota III.**

= **Otonská renesance** - tady vzniká druhá renesance čerpající z antické a byzantské kultury, ale již s ambicí vytvořit kulturu svou vlastní tedy hlavně rozvíjení výtvarných principů započatých na karolínském dvoře.

Architektura zachovává plochostropou baziliku i typ kostela centrální mírně zaklenutý, ale usilovně pracuje na vytvoření stylové formulace a zákonů, princip rytmického dělení prostoru a hmoty šel k měříčské vázanosti půdorysu, **čtverec se stával základní jednotkou**, pravidelný rytmus, rytmizace, **dělení arkádami později umožnilo odhmotnění a nakonec zaklenutí.**

Kostely dvojpolární: Východ = chór, Kristus. Západ = oratoř, vyvýšené místo panovníka, **westwerk=symbolická polarita církve a státu**, znak feudalizované církve, komu náležela půda, ten vlastnil kostel a měl právo dosadit kněze.

- říšské dómy - Kolín nad Rýnem, Maastricht

- nejvýznamnější stavbou - **kostel sv. Michala v Hildesheimu** - vrchol předrománského umění, vpředu na východě krypta, vzadu na západě Westwerk = Bůh a císař vládou společně

